

Paikka ja palkka.

1. *Paja* ja *paikka*.

Paja sanan alkuperästä ei tiedetä juuri mitään. Alkumerkitys ei ole ollut 'sepän työhuone', vaan yleisempi, mihin viittaa jo *sikopaja* 'svingård, svinstall' (Lönnr.).

Virossa vastaava sana *pada* (*paja*) esiintyy yhdyssanassa *sepapada*, (*-paja*) 'sepänpaja', mutta eteläviron alueella, missä sanan asu on aina *paja*, tämä merkitsee 'luukku' (Schiebefenster): *otspaja* (sananomukaisesti »päätypaja») on saunan seinässä olevan savuaukon nimitys, ks. OJANSUU Suomal. paikannimitutkimusta s. 253. Kantasuomessa on 'sepän työhuone' ollut sanan pääasiallinen, mutta ei ainoa merkitys. Huomattakoon, että virossa *paja*-käsitteen ilmaisijana tavataan paitsi *sepapada* (*-paja*) myös *sepakoda*, *sepikoda*, ks. AHLQVIST KO 54—55, KW 60—62. Etelävirolainen merkitys 'luukku' lienee irtautuma yhdyssanasta *pajalaud* 'Schiebefenster vor dem Rauchloch', samoin kuin vir. *päts* 'Brotlaib' (vrt. suom. *pätsi* 'uuni') varmaankin edellyttää yhdyssanaa *päts-ahi* (»pätsiahjo») 'leivinuuni (Backofen)', jossa yhteydessä *päts* saattoi saada leivän merkityksen.

Olen huomauttanut sitä mahdollisuutta, että sekä äänteellisesti että merkityksen puolesta läheiset *paja*, *maja* ja *vaja* kuuluisivat jotenkin yhteen (ks. Annales Acad. Scient. Fenn. B XXVII 70 alim.). Tämä arvelu ei ole kuitenkaan avannut mitään selitysmahdollisuuksia, kun *maja* ja *vaja* puolestaan ovat yhtä hämäriä kuin *paja*. Luullakseni onkin huomio ohjattava toiseen suuntaan.

Jos *paja* sanan aikaisemmaksi merkitykseksi jää vain 'huone', on mahdollista yhdistää siihen johdannaisena sana *paikka*.

Me tiedämme, että *rum* ruotsissa merkitsee sekä 'alaa, tilaa' että 'huo-

netta', siis sekä *paikkaa* että *pajaa* tämän sanan alkuperäisessä merkityksessä. Osittaisia merkitysopillisiä rinnakkaistapauksia on useita. Niistä mainittakoon suomen *tanhua*, Lönnrotin mukaan 'fätåg; öppet ställe i byn och vid tåg; skurtak utan väggar, skjul imellan fähus och närstående foderlada, boskapsgård, stall'¹ (Lönnrotin esittämä merkitysten järjestys antaa samalla kuvan kehityskulusta) ja syrj. *gid* 'Stall; Teil des Hofes, wo das Vieh gehalten wird', jonka etymologinen vastine on suomen *kentä*, *kenttä* mm. 'högländt ofruktbart ställe; mark, fält, plan, bana; lägerställe; fiskareläger; platsen efter en öfvergifven bostad', ks. TOIVONEN FUF XXI s. 108—109. Asiaan ei olennaisesti vaikuta se, että näissä esimerkeissä on kysymys karjan suojapaikoista (ks. SIRELIUS Suomen kansanomaista kulttuuria II 163), koska samaan tulokseen tullaan muutenkin, kuten ruotsin *rum* osoittaa, vrt. myös muin.-yläsaksan *stal* (*stall*) mm. 'Steh-, Sitz-, Wohnort, Stelle, Stall' (»eigtl. identisch mit Stelle»), ks. KLUGE Etym. Wb.d. deutschen Spr. s.v. Stall. Merkityksen kehitys on siis ollut 'ala, jolla liikutaan, ollaan' > 'aidattu tai katoksella varustettu ala' > 'huone'.

Entä äänteellinen puoli? Jos *paja* ja *paikka* kuuluvat yhteen, on *-kka* (*-kkä*) johdin. Laajin esitys tästä johtimesta on HAKULISEN teoksessa Suomen kielen rakenne ja kehitys I 110—111, jossa mainitaan deminutiiveja (*kalikka*, *kannikka* y.m.), kasvien ja eläinten nimiä (*mansikka*, *puolukka*, *matikka*, *lutikka*, *penikka* y.m.) sekä lisäksi ryhmä johdannaisia, jotka merkitsevät sen kaltaista tai sillä varustettua, mitä kantasana ilmaisee (*perukka*, *silmukka*, *haarikka* y.m.). Luulisin, että *kka*- johdannaisiin on luettava tämän lisäksi sanoja, joita ei ole osoitettu johdannaisiksi ja joissa johtimen liittyminen kantasanaan tapahtuu toisella tavalla, ilman välivokaalia, mikäli se ääntämisen puolesta on mahdollista, vrt. *muikku*, *muikka* ja *mujje* (sen sijaan *matikka*: *made*, koska välivokaaliton muoto olisi konsonanttikasautuman vuoksi mahdoton). Lähtökohdaksi sopii YRJÖ WICHMANNIN tekemä huomio, että sellaiset sanat kuin *raiska* ja *haiska* (vrt. *haaska*) ovat *ska*-johdannaisia ja edellyttävät kantasanoja *raja* ja *haja*. WICHMANN arvelee, että näissä johdannaisissa esiintyy *j*:n jälkeisen painottoman vokaalin kato, joka palautuu kantasuomalaiseen kauteen ja joka tavataan myös erinäisissä muissa tapauksissa, kuten esim. suom. *haisee* ~ *hajaa*; *muistaa* ~ veps. *mujan*, aun. *mujja-*, *roisto* ~ *rojo* (Vir. 1916, 22—24). Koska *paja* sana on *j*:llinen, olisi loppuvokaalin puuttuminen siitä *kka*-johtimen edeltä selitettävä samoin kuin *raiska* ja *haiska* sanoissa *ska*-johtimen edellä.

Olen Vir. 1916, 119—20 antanut pienen lisän WICHMANNIN esittämiin

¹ Vrt.karj. *tanhuo* 'talli ja navetta yhdessä'.

tapauksiin ja maininnut *puikko* sanan esimerkkinä samanlaisesta kantasanan loppuvokaalin käsittelystä (*pujo* : *puikko*; vrt. myös *pujottaa*, jota kirjoituksessa ei mainita).

Pidän näin ollen *paja* ja *paikka* sanojen yhdistämistä täysin mahdollisena. Kuten ruotsin *rum* sanan alkuperäinen merkitys on 'tila' eikä 'huone', ei myöskään *paja* liene alkuaan merkinnyt 'huonetta', vaan 'paikkaa'. Johdannainen valaisee usein kantasanan merkitystä. Niin saattaa tässäkin olla laita. Me emme tiedä, minkä lisämerkityksen *kka*-johdin antaa kantasanelle, mutta tuskinpa se kovin olennaisesti muuttaa sen merkitystä.

2. Pala ja palkka.

Olisi mielestäni syytä tutkia, eikä *paikka* sanaan sovellettavissa oleva WICHMANNIN oletama vokaalin kato ole mahdollinen sielläkin, missä vokaalin edellä ei ole *j*, kuten *paja* ~ *paikka* tapauksessa, vaan esimerkiksi likvida — jätän ratkaisematta, onko tällöin ollenkaan puhuttava vokaalin kadosta ja eikä ole oikeampaa edellyttää kokonaan toisenlaista vartaloa, eräänlaista konsonanttivartaloa. Välillisesti tällaiseen mahdollisuuteen viittaavat erinäiset seikat. Suomen *penska ska*-johdannaisena *peni* sanasta edellyttää samanlaista *pen*- vartaloa kuin *pentu* ja *penttu*; kun meillä toisaalta on *penikka* eikä **penikka*, on tähän luonnollinen syy: kun *n* muuttuisi *k:n* edellä *η*:ksi, tulisi **penikka* olemaan liian kaukana kantasana *peni*. Ennen kaikkea kannattaa tarkastaa eräitä *kka*-, *kko*- ja *kku*-loppuisia tai vastaavanlaisia etuvokaalisia sanoja, joissa *k:n* edellä on likvida *l* tai *r*.

Suomen *nirkko* 'udd, spets', vatj. *nirko* (Kettunen, Vatjan k. äänneh. 57) on usein yhdistetty etäsukukielten sanoihin, joista *k*-aines kokonaan puuttuu, kuten syrj., votj. *nir*, tšer. *ner* jne., ks. esim. UOTILA Syrj. Chrest. 124. Suomalainen sana voinee kuulua esitettyyn suureen sanaperheeseen vain sillä edellytyksellä, että *-kko* on johdinta. Kantasana on siis **nira* tai **nira* (loppuvokaali tietysti epävarma).

Mielestäni on johdintutkimuksen kannalta tärkeä myös se selitys, jonka THOMSEN BFB 282 antaa käsitellessään kahta latin kielen virolaisperäistä sanaa, *tilka* 'Eiszapfen, herabfliessender Speichel' ja *tilēns* 'Eiszapfen'. Hän yhdistää niihin viron *tilk*, virE *tsilk* 'Tropfen' (*tilkuma* 'tropfen', *sū tilgub vet* 'der Mund wässert'; *tila* 'Eiszapfen', *jā-tsilk* id.), liivin *tilka*, suomen *tilkka* ja veps. *tilk* id. Vir. *tila* ja *tilk* sanojen yhteenkuuluminen on kuitenkin ymmärrettävissä vain siten, että vir. *tilk* (= suom. *tilkka*) tulkitaan *kka*-johdannaiseksi. Yhdistelmä tuntuu minusta vakuuttavalta.

Kun muistaa, että *paikka* 'Stelle, Platz, Ort; Flickappen' on karjala-aunuksessa ja vepsässä saanut merkityksen 'huivi' (myös 'paikka, jolla paikataan'), niin ei tunnu mahdottomalta, että *tila* (germ. laina?) ja *tilkku*

kuuluisivat yhteen. Oikeastaanhan *paikka* sanaan sisältyy molempien merkitykset.

O. DONNER Vergl. Wb. d. fiugr. Spr. III 54 yhdistää suomen *narkko* 'yölepakko' ja syrj. *ñar-bord* (sananomukaisesti »nahkasipi») id. Selitys ei tunnu mahdottomalta: *narkko* voi olla johdannainen sanasta **nāra* 'nahka', vrt. vatj. (*nahka-*)*nārū* 'yölepakko', ks. Kettunen, Vatjan k. äänneh. 130.

Mainitsen vielä lyhyesti muutamia yhdistelmiä: vir. *nirk* 'Wiesel (mustela vulgaris)', aun. (Kivirikko) *luminirkku*, toisaalta suom. *nirppa*, *nirppo*, liiv. *nirt* 'Wiesel', vrt. O. DONNER Vergl. Wb. d. fiugr. Spr. III 55. — Suom. *nara* ~ *narkka* (myös *narka*) 'trång, arm; otillräcklig, torftig' ks. O. DONNER l.c. ja ÄIMÄ SUST 45, 202. — Suomen *nirkku* 'sparsam. litet ätande', vir. *nirki*, gen. *nirgi* 'appetitlos' ~ suom. *niru* 'gnidare, gnidisk'. — Suom. *kara* ~ *karkko* id. — Suom. *karitsa* ~ *karkko* id., ks. RUOPPILA Kotieläinten nimitykset suomen murteissa I 154: »Etymologisesti karkko kuuluneeseen ryhmään kuin *karitsa*. Vartaloon, joksi on tajuttu vain äänneryhmä *kar-*, on liitetty yleinen deminutiivisuffiksi *-kko*.» — Suom. *jyrä* Renv. *r i v u s p r æ r u p t u s*, fossa profunda, *s t e i l u f e r i g e r* Bach, al. vällis, locus humilis l. demissior, tiefe Niederung' ~ ? *jyrkkä*. — Suom. *tela* ~ *telkku* 'underlag' — Suom. *kolo* ~ ? *kolkka*.

Kenties ei näiden esimerkkien jälkeen tunnu liian uskalletulta epäillä suomen *palkka* sanaa *kka*-johdannaiseksi. Eräissä kielissä liittyy 'palvelemista' merkitsevä sana 'palkkaa' merkitsevään. Suomen *palvella* ja *palkka* eivät sovellu tästä esimerkiksi: *palvella* on frekventatiivimuoto verbistä *palvoa*, jota ei käy äänteellisesti yhdistäminen *palkka* sanaan. Sen sijaan voisi ajatella kantasanaa *pala*. Siihen kehoittaa osaksi *kohtalo* ja *osa* sanojen merkityksenkehitys, ne kun ovat muutamilla Kaakkois-Suomen ja Inkerin paikkakunnilla tarkoittaneet lihapalaa, jonka isäntä on leikannut kullekin aterioivalle pöytään tuodusta lihavadista. Nämä nimitykset viittaavat olosuhteisiin, joissa pyyntiretkellä surmatun otuksen tai teuraseläimen liha oli tavallisin paloitetava pyyntikunnan tai muun yhteisön (esim. perheen) jäsenille, ks. VEIKKO RUOPPILA Vir. 1933, 361—64 ja Y. H. TOIVONEN Sanat puhuvat 177—78. Tällainen paloittelu saattoi merkitä palkan suoritusta pyyntikunnan jäsenille tai maksua muusta palveluksesta. Ehkä tässä kuvastuu primitiivinen palkan suoritus tavallisimmassa muodossaan. Mainitsemisen arvoinen on myös nimitys *osapala*, jota lihapalasta käytettiin *osan* ja *kohtalon* rinnalla. Suhde *pala* ja *palkka* sanojen välillä tulisi näin ymmärrettäväksi.

Olisi kuitenkin varmaan liian yksipuolista nähdä lihapalassa ainoa maksuväline. En voi olla tässä huomauttamatta erästä slaavilaisella taholla esiintyvää merkitysopillista tapausta, joka vie ajatukset toiseen suuntaan.

Tarkoitan sanaa *plata* (ven., bulg., serbokr.) 'Zahlung, Gebühr, Lohn', toisaalta *platš* Stück Zeug' (muin.-bulg. *platš* 'pallium', puol. *plat* 'Lappen', ven. *плата* 'puku'). Tšekin *pláce* on sekä 'Lohn' että 'Flecken, Fleck', ven. *заплата* on 'maksu', mutta *заплата* ja *заплата* 'paikkaaminen, paikkatilkkku'.

Siis slaavilaisella taholla maksaminen olisi 'paikkaamista, tyhjän, rikinäisen kohdan täyttämistä vaatepalalla, tilkulla', aivan kuin jos suomessa *paikkaaminen* merkitsisi maksamista. Miten tämä olisi tulkittava alkukantaitaisten olojen valossa? Onko abstraktinen ilmaistu konkreettisella vai onko vaatepalkalla maksaminen ollut niin etualalla, että vaatekappaletta ilmaiseva sana on tullut merkitsemään maksua yleensä? Tohtori KUSTAA VILKUNA on lausunut käsityksensä, että korvaus tilapäisemmästä palveluksesta on alkuaan ollut jokin luontaisetu, osuus saaliista, lihaa, kalaa, maanviljelyksen tuotteita tai muuta. Jos taas on kysymys kauan kestävästä, määräaikaisesta palveluksesta, on vaatepalka palkan suoritusvälineenä ollut etualalla, kuten vielä sangen myöhään rengin tai palvelijattaren palkkasopimuksissa. Näyttäisi siis siltä, ettei suomen *pala* ~ *palkka* ole ristiriidassa slaavilaisen esimerkin kanssa, vaan että ne tavallaan täydentävät toisiaan.

Huomioni on kiintynyt myös karjalan kielen *valkka* sanaan, jo siksi, että sekin on *kka*-loppuinen. Ser. merkitys on 'pantti', joten se myös kulttuurihistoriallisesti herättää mielenkiintoa. Onko sen kantasana *vala*, jonka alkuperäiseksi merkitykseksi on katsottava 'sana'? En löydä mitään, millä voisi perustella erikoisesti 'sana' ja 'pantti' merkitysten yhdistämistä, joten kysymys jää täysin avoimeksi. Mutta kun 'pantti' ja 'palkka' (lisäksi 'vuokra') ovat läheisiä merkityksiä, kannattaa tarkastaa, mitä esim. saksan *Pfand* (= alankom. kielen *pand*, muin.-friisin *pand*) on etymologisesti. KLUGE Etym. Wb.d. deutschen Spr. sanoo siitä: »Man sieht darin ein Lehnwort aus afr. *pan*, *pand*, *pant* 'Tuch, Fetzen' mit der Nebenbedeutung 'Pfand' (= lat. *pannus*): *Pfand* also 'Wegname' oder 'Weggenommenes'.»

Tulisimme siis siihen, että 'pantti' on tässä tapauksessa tekemisissä 'vaatteen' kanssa (lat. *pannus*), kuten 'maksu' ja 'maksaa' edellä mainitussa slaavilaisessa esimerkissä. Minulle jää epäselväksi, miten KLUGE on käsittänyt merkityksenkehityksen ja mitä hän tarkoittaa sanoilla »Wegnahme» ja »Weggenommenes». Otaksuuko hän, että panttina on käytetty nimenomaan vaatepalkkaa?

Merkitykset 'pantti' ja 'sita' yhtyvät tärkeässä syrjääniläisessä kulttuurisanassa *kerčim* 'Pacht, Miete; Pfand, Kaution, Lösegeld', joka on johdannainen verbistä *kerčnĭ* 'sita': *širkoseŋ k.* (Luzan murteessa) 'mit

Laufknoten binden' (vrt. *kert*: *peł-k.* 'grösseres Kopftuch').¹ On aivan epävarmaa, puhuuko tämä ollenkaan *vala* ~ *valkka* yhdistelmän puolesta (?? 'sana' > 'sitova sana' > 'pantti').

Kysymyksessä olevan sanaryhmän merkitysopilliset ongelmat vaativat paljon lisäselvitystä. Tyydyn tällä kertaa edellä esitettyihin viittailuihin.

Äänteellisen puolen käsittelyssä olen jättänyt syrjään monet jo kirjallisuudessa esitetyt tapaukset, kuten *hereä* ~ *herkkä*, *vireä* ~ *virkeä* ~ *virkkü*, *kolea* ~ *kolkko*, jotka tuskin ovat suoranaisesti tekemisissä *kka-* (*kkä-*) johtimen kanssa ja joihin varmaan on rinnastettava *valvoa* ~ *valpas*: *valppaan*, *ives* ~ *ylppö* y.m., ks. COLLINDER Die urgerm. Lehnw. im Finn. 131 ja seur. ja HAKULINEN Suomen kielen rak. ja keh. I 198—99. Perusteellisempi tutkimus voisi varmasti tuottaa paljon lisäaineistoa nopeasti syntyneeseen esitykseeni.

Seikka, että kysymyksessä olevan johtimen edellä on toisissa tapauksissa vokaali (*mansikka*, *puolukka*, *lutikka*, *pohjukka* y.m.), kun taas toisista vokaali puuttuu, ei varmaankaan ole sattumaa. Välivokaali esiintyy aina, milloin sana muuten saisi sellaisen äänneasun, joka suomessa on mahdoton. Näihin kuuluvat juuri mainitut *mansikka*, *pohjukka* ja *lutikka*, vieläpä *puolukkakin*, koska *-lkk-* tuskin on mahdollinen pitkän vokaalin tai diftongin jälkeen. Poikkeuksia on myös runsaasti: *kalikka*, *elukka*, *perukka* y.m. Ehkä välivokaali on riippuvainen toisestakin seikasta. Kun on kysymys johtimesta, joka epäilemättä on yhä vielä produktiivinen, tulee ajatelleeksi mahdollisuutta, että välivokaalittomat johdannaiset ehkä yleensä kuuluvat vanhempaan ryhmään kuin välivokaaliset, vrt. toisaalta *palkka* ~ *pala*, toisaalta *kalikka* ~ *kalu*.

Tutkimista kaipaisi myös kysymys, onko *v* ehkä samassa asemassa kuin *j* WICHMANNIN mainitsemissa esimerkeissä *raiska*, *haiska* y.m. Tulee ajatelleeksi yhdistelmiä *lovi* ~ *loukko*, *tiivis* ~ *tiukka*, *rova* 'stenhög y.m.' ~ *roukkio*, ks. K. B. WIKLUND Le monde oriental V 113; *soukka* sanasta ks. V. RIKKONEN Vir. 1935, 242.

Kysymyksessä oleva aihepiiri voisi tarjota hyvin ainesta kokonaiseen väitöskirjaan.

Jalo Kalima.

¹ Vrt. votj. *kertym* 'Obrok', *kertyny* 'sitoa'. Ks. KALIMA FUF XVIII 25—26.